

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

ГОДИНА 19, БРОЈ 61, МАЈ, СКОПЈЕ 2021



61

Издавачи:

Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија
Институт за демократија „Societas Civilis“, Скопје

Основачи:

д-р Ѓорге Иванов, м-р Андреас Клајн

„Политичка мисла“ - Уредувачки одбор:

Даниел Браун	Фондација „Конрад Аденауер“, Германија
Ненад Марковиќ	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Иван Дамјановски	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Ханс-Римберт Хемер	пензиониран професор по економија, Универзитет во Гисен, Германија
Клер Гордон	Лондонска школа за економски и политички науки, Велика Британија
Роберт Хислоп	Оддел за политички науки, Унион Колеџ САД
Ана Матан- Тодорчевска	Факултет за политички науки, Универзитет Загреб, Република Хрватска
Предраг Цветичанин	Универзитет во Ниш, Република Србија
Владимир Мисев	ОБСЕ Канцеларија за демократски институции и човекови права, Република Полска
Сандра Кољачкова	Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија

Адреси:

ФОНДАЦИЈА „КОНРАД АДЕНАУЕР“,
„Ристо Равановски“ 8, МК-1000 Скопје
Тел.: 02 3217 075 ; Факс: 02 3217 076
E-mail: Skopje@kas.de, Интернет: www.kas.de

ИНСТИТУТ ЗА ДЕМОКРАТИЈА “SOCIETAS CIVILIS” СКОПЈЕ,
Мирослав Крлежа 52-1-2 МК-1000 Скопје Тел./факс: 02 30 94 760,
E-mail: contact@idscs.org.mk Интернет: www.idscs.org.mk
E-mail: map@yahoo.com

Печат: Винсент графика - Скопје.

Дизајн и техничка подготовка: Пепа Дамјановски.

Превод: Тина Фарни, Перица Сарџоски, Огнена Никуљски, Барбара Драговиќ.

Јазична редакција на македонски: Елена Саздовска.

Ставовите изнесени во списанието не се ставови на Фондацијата „Конрад Аденауер“ и Институтот за демократија „Societas Civilis“, туку се лични гледања на авторите. Издавачите не одговараат за грешки направени при преводот. Списанието се издава 2 пати годишно и им се доставува на политичките субјекти, државните институции, универзитетите, странските претставништва во Република Северна Македонија и во Европа. Оваа публикација служи само за информативни цели. Таа не смее да се употребува во рамки на изборни кампањи.

Година 19, број 61,
мај 2021, Скопје,
ISSN 1409-9853

Содржина

ДОЛГОРОЧНИ НАМЕСТО ДНЕВНИ ПОЛИТИКИ: НАСОЧУВАЊЕ НА
ФОКУСОТ КОН ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

5

Моника Зајкова
Тимчо Муцунски

ПРЕТСТАВНИЧКАТА ДЕМОКРАТИЈА И СИСТЕМОТ НА ПОДЕЛБА НА
ВЛАСТА: МАКЕДОНСКИ ЛЕКЦИИ

13

Тања Каракамишева – Јовановска
Александар Спасеновски

ЈАВНИ ПОЛИТИКИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ:
ЛЕКЦИИ НАУЧЕНИ ОД КОВИД-19,
ЗА КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ

29

Христина Рунчева Тасев
Анета Стојановска-Стефанова

УЛОГАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА ПОЛИТИЧКАТА
КУЛТУРА ВО ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ

45

Томе Гушев

РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ:
ДАЛИ „ОТВОРЕНИТЕ ЛИСТИ“ СЕ РЕШЕНИЕ НА ПРОБЛЕМОТ?

69

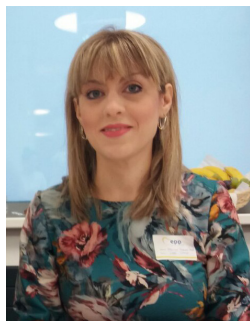
Стефан Андоновски

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА СЛЕДЕЊЕТО И МЕРЕЊЕТО НА ПЕРФОРМАНСИТЕ
НА ВРАБОТЕНИТЕ ВО УСЛОВИ НА РАБОТА ОД ДОМА, ЗА ВРЕМЕ
НА ПАНДЕМИЈАТА ПРЕДИЗВИКАНА ОД ВИРУСОТ КОВИД-19

83

Дејан Димитриевски

КРАТКИ БИОГРАФИИ



Христина Рунчева Тасев

е вонреден професор на Правниот факултет „Јустинијан Први“, во Скопје. Нејзиниот примарен истражувачки интерес е во полето на применети политики, политички систем на ЕУ, регулација и акомодација на етнички конфликти.

Автор е на повеќе од педесет стручни и научни трудови објавени во домашни и во меѓународни списанија, учествувала на голем број меѓународни конференции, а работи и на повеќе научно-истражувачки проекти. Во досегашното работно искуство, Христина беше пратеник во два мандата и исто така беше ангажирана како соработник за надворешна политика во кабинетот на претседателот на Собранието на Република Македонија. Таа е основач и потпретседател на Меѓународниот академски институт (МАИ).



Анета Стојановска-Стефанова

е доцент на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Нејзините примарни наставни и истражувачки интереси се фокусираат на политичкиот систем, меѓународните односи и дипломатијата. Анета е поранешен стипендист на КАС. Во научно-истражувачката активност, таа е афирмирана преку учество и презентации на стручни трудови на конференции, семинари, научни проекти и на отворени форуми во земјата и во странство. Во исто време, Анета е коавтор на шест книги и на голем број научни написи во рецензирани домашни и меѓународни публикации. Во 2017 година, на локалните избори, таа беше избрана по вторпат за член на Советот на Град Скопје, каде што е претседател на Комисијата за образование.

Прегледна научна статија
УДК: 551.583:[616.98:578.834-036.21](100)

Христина Рунчева Тасев
Анета Стојановска-Стефанова

ЈАВНИ ПОЛИТИКИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ: ЛЕКЦИИ НАУЧЕНИ ОД КОВИД-19, ЗА КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

61

Вовед

Пандемијата на ковид-19 е еден од најголемите предизвици со кој се соочуваат општествата во современата историја. Кризата предизвика силно влијание врз здравствените системи и врз економијата во глобални рамки, чии ефекти ќе се чувствуваат многу години и по завршувањето на пандемијата. Иако на прв поглед делува дека пандемијата на ковид-19 нема многу заеднички карактеристики со климатските промени во светот, сепак суштинската анализа укажува дека овие две појави имаат многу сличности, имајќи ја предвид целокупната ситуација со овие два сериозни предизвици за човештвото.

Имено, пандемијата и климатските промени имаат нагласена сличност: и двете нешта се голема закана којашто предизвикува штета за општествата на глобално ниво. Најсериозните ефекти може да бидат спречени само доколку државите се посветат на сериозна и рана акција пред навидум апстрактната закана. Пандемијата е извонредна, иако многу неповолна можност според која може да се научат многу тешки лекции за справување со криза. Пандемијата и климатските промени претставуваат потенцијално разорни глобални проблеми со потреба за брза владина интервенција. Оваа интервенција, иако неизбежно создава губитници, во двата случаи мора да биде одлучна и да се заснова на општествен консензус¹.

Сепак, доколку од страна на надлежните власти се направи процена на долг рок, со која од овие две тешки и сериозни кризи полесно ќе можат да се справат, се верува дека тоа е пандемијата на ковид-19². Се чини дека ќе биде многу потешко да се поразат климатските промени на глобално ниво, поради нивната природа, но и поради подолгиот расположлив период за справување со нив.

Предметниот труд има за цел да ја анализира поврзаноста на пандемијата на ковид-19 со климатските промени, односно степенот на влијание на ковид-19 врз климатските промени и можностите за одговор од страна на надлежните власти во справувањето со климатските промени со соодветни политики, како резултат на научените лекции од справувањето со пандемијата во текот на првата година од нејзиното појавување.

1 Klenert, David, Franziska Funke, Linus Mattauch, and Brian O'Callaghan. "Five lessons from COVID-19 for advancing climate change mitigation." *Environmental and Resource Economics* 76, no. 4 (2020): 751-778.

2 Види повеќе кај: Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560, 1.

Две глобални „лоши нешта“

Климатските промени не се на врвот на глобалната агенда поради експанзијата на ковид-19. Пандемијата создаде силен удар на економиите, кои бележат драматични резултати. Имено, иако неодамна отпочнатиот процес на вакцинација ги зголеми надежите за пресврт во однос на пандемијата, сепак силните нови бранови и новите варијанти на вирусот оставаат сомнеж врз очекувањата и проекциите. Во услови на исклучителна неизвесност, се предвидува глобалната економија да порасне 5,5 проценти во 2021 година и 4,2 проценти во 2022 година³. По истекот на пет години од Парискиот договор, кој претставува правно обврзувачки меѓународен договор за климатски промени, владите на глобално ниво започнуваат да работат на нови планови за економско закрепнување во светлината на ковид-19, при што се фокусирани на грижата за климатските промени и за зелено закрепнување⁴. Неопходна е потребата за глобална и брза транзиција кон чисти извори на енергија, со што ќе се прекине прекумерното користење на фосилни горива. Сепак, покрај низата знаци за неисполнување на јасно преземените обврски со Парискиот договор од страна на голем број земји, глобалниот одговор на климатските промени е тивок и незначителен во однос на повеќе параметри⁵. Глобалните климатски промени веќе имаа забележливи ефекти врз животната средина. Глечерите се намалија, мразот на реките и езерата се топи порано, бројот на загрозени растителни и животински видови се зголеми, а дрвјата цветаат порано. Ефектите чијашто појава како резултат на глобалните климатски промени беше предвидена од научниците во минатото, сега се случуваат: губење на ледената маса, забрзан пораст на нивото на морето и подолги, поинтензивни топлотни бранови⁶.

Како и да е, поради големината и итноста на кризата со ковид-19 не треба да се занемарат другите предизвици, како што се климатските промени. Климатските промени се егзистенцијална закана, која создава сериозни ризици за поединците, општеството и за економијата, на што укажуваат зголемената фреквенција и интензитет на екстремните временски состојби. Економските загуби настанати од катастрофи поврзани со временските состојби се проценуваат на околу 337 милијарди американски долари во 2017 година и се очекува овие бројки значително да растат во блиска иднина⁷.

3 IMF World economic outlook update, January 2021: Policy Supports and Vaccines Expected to Lift Activity. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update>.

4 Climate and Covid-19: converging crisis. Published Online December 2, 2020. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32579-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32579-4) For the 2020 Lancet Countdown on Health and Climate Change report.

5 Види повеќе кај Watts, N., Amann, M., Arnell, N., Ayeb-Karlsson, S., Beagley, J., Belesova, K., Boykoff, M., Byass, P., Cai, W., Campbell-Lendrum, D. and Capstick, S., 2020. The 2020 report of The Lancet Countdown on health and climate change: responding to converging crises. *The Lancet*, 130.

6 NASA Global Climate Change, Vital Signs of the Planet. Достапно на: <https://climate.nasa.gov/solutions/resources/>

7 Giuzio, M. et al., "Climate change and financial stability", Financial Stability Review May 2019, https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/fsr/special/html/ecb.fsrart201905_1-47cf778cc1.en.html#toc1

Оттука, одлуките што се носат од надлежните власти мора да се справуваат со двете кризи истовремено: пандемијата на ковид-19 и климатските промени.

Ковид-19 е нов феномен со којшто се поврзани низа нејаснотии и несигурност што се однесува на очекувањата во однос на тоа како ќе се развива пандемијата и кои ќе бидат нејзините далекусежни ефекти. Во моментот на пишување на предметниот труд, бројот на заболени на глобално ниво изнесува над 127 милиони лица, од кои повеќе од 2,7 милиони се смртни случаи⁸.

Аналогијата на овие две кризи од различен карактер е видлива во повеќе сегменти, а таа е корисна заради поставување на структура од која може да се извлечат применливи лекции. Имено, станува збор за два глобални феномена кои не признаваат граници, ниту на нив влијае суверениот карактер на државите. Некои автори ги дефинираат и како „глобални јавни лоши нешта (global public bads)“ и негативни екстерналии⁹. Прелевањето на вирусот се одвива на ист начин како и загадувањето, што ги прави глобални, прекугранични феномени, за кои преносливоста е својствена, а таа е придружена со потенцијални катастрофални последици, вклучително и висока стапка на смртност. Не беше потребен долг временски интервал од првите позитивни случаи на ковид-19 во Кина за заразата да се прошири во целиот свет. Воедно, како заедничка карактеристика на овие два разорувачки феномени се споменува и информациската асиметрија¹⁰, која се однесува на немање соодветна информација за карактерот на болеста кај населението. Ова често се поврзува со намерното преземање на итна акција од надлежните власти во делот на креирање и спроведување политики, заради остварување на некоја друга (пр. економска или политичка) цел на краток рок¹¹. Истото ова е својствено и за информациите што се однесуваат на последиците од климатските промени и на потребата од итно делување.

Климатските промени се иреверзибилни, односно не може да се врати состојбата што постоела пред тие да настанат. Пандемијата на ковид-19 исто така покажува знаци на иреверзибилност кога се работи за загубените човечки животи и за нарушеното здравје кај поединци. Сепак, длабоките економски последици може да бидат отстранети на долг рок, за што се неопходни длабоки трансформативни процеси.

Сличноста на овие две појави може да послужи како основа за структурирање на применливост на искуствата и знаењата од раните фази на борбата со ковид-19

⁸ Достапно на: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

⁹ Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560, 3.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Примерот на Бразил и справувањето со ковид-19 е образложен во Nassi-Pires, L.; Carvalho, L.; Rawet, E. Multidimensional inequality and COVID-19 in Brazil; Policy Brief No. 153; Levy Economics Institute of Bard College Public: Annandale-On-Hudson, NY, USA, 2020.

врз справувањето со климатските промени. Воедно, ова искуство води кон значајни заклучоци и научени лекции кои имаат применлива вредност и кај други потенцијални кризни појави/состојби во иднина.

Лекции од кризата со ковид-19 применливи во справувањето со климатските промени

На почетокот од пандемијата, многу политички лидери имаа тенденција да го одложуваат носењето на политички решенија и одлуки сè додека тоа не беше неизбежно. Меѓутоа, во услови на појава на вирусни епидемии или климатски промени, одолговлекувањето на процесот на креирање и спроведување политики може да биде трагично. *Со ширењето на ковид-19 и климатските промени владее нелинеарна динамика.*¹² Тоа значи дека одложените одговори од надлежните власти и во двата случаја се непропорционално поскани и чинат повеќе средства и човечки животи. Колку подолго се одложува преземањето соодветни мерки, толку повеќе расте штетата предизвикана од глобалните закани како пандемијата на ковид-19 или климатските промени. За излез од кризата, неопходни се долгорочни општествени трансформации, при што процените се движат во насока дека климатските промени потешко ќе бидат поразени отколку пандемијата на корона-вирусот. Сепак, стабилизацијата на климата бара потрајни трансформации што треба да се спроведат долго пред климатските промени да достигнат катастрофални димензии¹³.

Второ, веројатно една од главните причини зошто земјите, компаниите и луѓето досега не сакаа да се ангажираат во сериозна и силна акција за справување со климатските промени се должи на претпоставката дека тоа чини многу. Сепак, поради пандемијата се направи чекор за кој многу влади не покажаа храброст да го преземат претходно во интерес на борба со климатските промени, а тоа е запирање на економската активност заради запирање на ширење на заразата.

Затворањата (lock down) наметнати низ целиот свет, придружени со пад на економската активност, предизвикаа големи намалувања на емисиите на стакленички гасови (заедно со загадувачите на воздухот што го скратуваат животот) од транспортните и од индустриските активности. На пример, во Кина, запирањето на индустриската активност предизвикаа пад на емисиите на CO₂ од 25% во февруари 2020 година, во споредба со истиот месец во 2019 година¹⁴. Овие ефекти на подобрување на состојбата на животната средина станаа брзо забележливи и

¹² Franziska Funke, David Klenert. "Climate change after COVID-19: Harder to defeat politically, easier to tackle economically" 17 August 2020. Достапно на: <https://voxeu.org/article/climate-change-after-covid-19>.

¹³ Ibid.

¹⁴ Global Carbon Project (2020), Достапно на: <http://www.globalcarbonatlas.org/en/content/welcome-carbon-atlas>.

за човечкото око. Имено, иако неочекувано, сепак потребни беа само недели, а не години, за да се расчисти небото во загадените градови, со опаѓање на емисиите за време на затворањата во пандемијата на ковид-19¹⁵. Падот на загадувањето во Европа стана видливо од вселената. Луѓето во градовите во Индија задушени од смог¹⁶ споделуваа фотографии од ненадејно видливите Хималаи, претходно замаглени од загадувањето.

Сепак, овој привремен пад на емисиите ќе биде незначаен за климатските промени, освен ако биде поддржан со дополнителни активности што се однесуваат на спроведување ефикасни климатски политики. Имено, за да се реализираат климатски промени, значајни се акумулациите и составот на стакленичките гасови во атмосферата, а не краткорочните текови. Подеднакво важно со привремените падови на емисиите на гасови е тие да не бидат компензирани со посилен раст на емисиите во следните години¹⁷, како што беше случајот во 2008 година, кога во услови на глобална финансиска криза се случуваа привремени падови на емисиите коишто подоцна беа компензирани и надминати.

Сепак, редуцијата на штетни емисии на гасови како страничен ефект предизвикан од запирањето на економијата заради превенција од ширење на ковид-19 покажува дека цената е навистина висока, иако во најчест дел од случаите перцепцијата на климатските промени е дека цената за неактивноста е помала отколку онаа за ковид-19. Аргументот во корист на зголемувањето на цените на јаглеродот во минатото беше прикажан како неподнослив товар за општеството. По ковид-19, ќе биде тешко да се отфрлат економските аргументи против климатската политика бидејќи се предвидува дека економските трошоци за ограничување на климатските промени до два целзиусови степени ќе предизвикаат послаби ефекти во поглед на редуција на емисии на штетни гасови¹⁸. Краткорочно предизвиканите намалувања на емисијата на CO₂ за време на затворањата, како дел од мерките во борбата против ковид-19, не се доволни за да се остварат критериумите на договорот од Париз. Ова сугерира потреба за многу подлабоки општествени промени, заедно со целосно „зелено закрепнување“ во следната фаза на фискални интервенции на

15 Bloomberg, In: "Air Clears in Rome, Paris, and Madrid as Millions Stay Home", Достапно на: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-27/coronavirus-lockdown-skies-clear-in-rome-paris-and-madrid?sref=HJFr5loq>, last accessed July 16, 2020

16 Bloomberg, In: "World's Dirtiest Air Gets Cleaner After India's Lockdown", Достапно на: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-07/world-s-dirtiest-air-gets-cleaner-after-india-s-lockdown?sref=HJFr5loq>

17 Види повеќе кај OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): COVID-19 and the low-carbon transition: Impacts and possible policy responses, 26 June 2020. Достапно на: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-low-carbon-transition-impacts-and-possible-policy-responses-749738fc/#section-d1e32>

18 Види повеќе кај: Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560, 9 и кај Klener, David, Franziska Funke, Linus Mattauch, and Brian O'Callaghan. "Five lessons from COVID-19 for advancing climate change mitigation." *Environmental and Resource Economics* 76, no. 4 (2020): 751-778.

ковид-19, што ќе влијае на елиминирање на голем дел од емисиите на стакленички гасови и ќе води кон бавни климатски промени¹⁹.

Трето, работата во услови на ковид-19 предизвика промена на однесувањето на граѓаните кое може да придонесе кон ублажување на климатските промени на долг рок. Пандемијата на ковид-19 може да има долготрајни последици врз начинот на кој работиме, каде живееме, пазаруваме и како го трошиме нашето слободно време²⁰. Намалениот број на деловни патувања, особено со користење на авионски транспорт, влијае на намалување на емисиите на штетните гасови. Работата со примена на видеоконференциски врски ја намалува потребата од користење на превоз. Но од друга страна, пандемијата може да влијае на намалено користење на јавниот превоз за сметка на употребата на автомобили како превенција од ширење на заразата. Доколку одредени модели на деловно работење се покажат како успешни, како што е работењето од дома, може да се промени начинот на работа и по завршување на пандемијата, со што ќе се придонесе кон подобрување на животната средина²¹. Сепак, промената во однесувањето, како што е навиката за носење маска или одржување на дистанца, е предизвикана во најголем дел од сериозноста и кредибилитетот на смртната закана²². Смртноста од ковид-19 создава силни лични, семејни и општествени импликации и поголема сензитивност кога станува збор за промена на однесувањето. Од друга страна, климатските промени може да доведат до потенцијално уништување на планетата и на живеалиштата, при што се заканува опасност за човечкото опстојување како суштество. Однесувањето на поединците е менливо и приспособливо кон новонастанатите состојби. Алармирањето за климатските промени може да резултира со промена на однесувањето на граѓаните, онака како што пандемијата на ковид-19 наметна промени во рутините на носење маска и одржување на физичка дистанца.

Четвртата лекција од ковид-19 која е применлива кај климатските промени се однесува на реорганизацијата на економиите како резултат на пандемијата. Интересна е дилемата што ја отвора Fuentes, Rolando et. al.²³ во однос на тоа дали оваа економија со низок контакт ќе се претвори во економија со ниско ниво на емисии на јаглерод, со оглед на тоа што енергијата е во срцето на економската активност. Во постковид-19 свет, тоа ќе биде основната човечка интеракција којашто ќе ја определи организацијата на оваа нова економија. Според некои

19 UN News'Green recovery' from COVID-19 can slow climate change: UN environment report. Достапно на: <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079602>

20 Rice, W.L.; Mateer, T.J.; Reigner, N.; Newman, P.; Lawhon, B.; Та, B.D. Changes in recreational behaviors of outdoor enthusiasts during the COVID-19 pandemic: Analysis across urban and rural communities. *J. Urban Ecol.* 2020, 6, јуни 020

21 На пример, иако воздушниот транспорт растеше брзо пред кризата, учествуваше во 2,5% од глобалните емисии на стакленички гасови на почетокот на 2020 година, што укажува дека климатските промени не може да се адресираат само со одредена промена на однесувањето, туку неопходна е заедничка и сеопфатна акција.

22 Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560, 10.

23 Ibid, 10-11.

автори, тоа ќе биде можност дадена само еднаш во животот за да се рестартираат економиите со нискојаглероден начин на работа, кој не треба да се зема здраво за готово²⁴.

Очекувањата се дека економиите ќе се трансформираат во повеќе аспекти на процесот на закрепнување. Еден од клучните приоритети на преобразба ќе биде економија што ќе ја намали заразата.

Според Fuentes, Rolando et. al., само ако организацијата со ниски емисии на јаглерод е компатибилна со овој приоритет, ќе обезбеди економска активност со низок контакт и јаглерод. Економијата со мала емисија на јаглерод диоксид ќе ги фаворизира оние активности чие производство вклучува чиста еколошка предност во смисла на намалени емисии. Како резултат на кризата со ковид-19, настана сериозна промена во преференците на побарувачката. Најважниот атрибут во економската размена би била и чистотата, но во хигиенска смисла. Променетата економска свест подразбира и дека наместо да се даде приоритет на активности без емисии, се претпочитаат активности без зарази. Ова е одлично илустрирано со т.н. парадокс на пакувањето. Имено, пред почетокот на кризата со ковид-19, главниот фокус во поглед на пакувањата беше намалување на отпадот и употреба на биоразградлив, односно материјал што се рециклира. Со појавата на пандемијата на ковид-19, фокусот на пакувањето е како да добие атрибути на површина што ќе обезбеди заштита и здравје кај луѓето, односно како да се обезбеди површина што лесно се чисти и е непогодна за развој и ширење на вируси и други микроорганизми. Дизајн на пакувања кој обезбедува допир од многу субјекти нема да биде функционален заради новонастанатите околности, но пакување за еднократна употреба со персонализирани рачки може да биде пожелно на пазарот. Овој проблем е дополнително усложнет заради фактот на негарантираното рециклирање на персонализираниот пристап, како што е веќе видено со фрлање на големи количини маски и ракавици за заштита од пандемијата.

Паралелна борба со две закани за човештвото: ковид-19 и климатските промени

Климатските промени се глобален предизвик што бара глобален одговор, и затоа ова прашање е издигнато високо на агендите на владите во многу земји од светот.

На самитот во Париз во декември 2015 година, 196 земји се состанаа за да потпишат нов договор за климатските промени. Овој самит за климатски промени во Париз (кој се одржа по координираните терористички напади во Париз, ноќта на 13

²⁴ Winston, A. Is the COVID-19 Outbreak a Black Swan or the New Normal? MIT Sloan Management Review, 16 March 2020. Достапно на: <https://sloanreview.mit.edu/article/is-the-covid-19-outbreak-a-black-swan-or-the-new-normal/>

ноември 2015 година) е многу значаен и направи вистинска разлика во климатските активности на меѓународен план.

Имено, во декември 2015, на 21. Конференција за климатски промени во Париз (COP21), по 20 години преговори, земјите потписнички на Рамковната конвенција за климатски промени на ООН (UNFCCC) постигнаа договор за борба против климатските промени, со цел одржување на зголемувањето на глобалната просечна температура под 2°C над прединдустриските нивоа, настојувајќи да го ограничат зголемувањето до 1,5°C.

Поедноставно кажано, земјите се обврзаа да ги намалат стакленичките гасови што тие ги емитураат, со цел да го забават глобалното затоплување. Во спротивно, за очекување е дека затоплувањето ќе предизвика неповратни, катастрофални последици за животот на Планетата.

Токму затоа, Парискиот договор²⁵ создава своевиден процес што се очекува дека ќе резултира со справување со климатските промени. Парискиот договор се смета за голем успех, бидејќи за првпат ги соедини сите земји под една кауза, со цел да преземат амбициозни напори да се справат со климатските промени. Земјите што го ратификуваа договорот на национално ниво, се обврзаа да преземат акција на национално и на локално ниво за намалување на емисиите на стакленички гасови. Вербата и очекувањата дека овој процес е можен останува и денес, шест години подоцна.

Со вистинско политичко лидерство, договорот може да доведе до амбициозни резултати кои ќе имаат вистинско влијание за справување со климатските промени.²⁶

Пандемијата на ковид-19, од нејзиното прогласување на 11 март 2020 година, исто така предизвика широк спектар на одговори од владите низ целиот свет. Додека научниците се обидуваа да најдат вакцина и соодветен лек, државите забрзано преземаа драстични мерки. Денес (2021, н.з.), една година подоцна, владите се трудат да обезбедат вакцини и дебатираат за воведувањето на вакцинален пасош, со цел да се овозможи нормализација на процесите.

На 12 декември 2020, домаќини на Самитот за климатски амбиции на ООН беа Обединетото Кралство и Франција, во партнерство со Италија и Чиле. Самитот беше можност да се сумира напредокот пет години по потпишувањето на Парискиот договор, но и да се обезбеди платформа за лидерите да можат да

²⁵ Paris Agreement, United Nations, 2015. Достапно на: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

²⁶ Stojanovska-Stefanova, Aneta and Vckova, Nadica. International Strategy for Climate Change And The Countries Commitment For Developing Policies. In: *International Scientific Conference: Crisis Management: Challenges and Perspective*, 18 Nov 2015, Skopje, Macedonia, (2016): 204.

најават нови, поамбициозни национални придонеси кон климатските промени, како и долгорочни стратегии што ќе нè водат кон неутрална, позелена и поотпорна одржливост.

За борбата против пандемијата на ковид-19 и „заканувачката егзистенцијална закана од нарушување на климата“, единствениот кредибилен одговор е „храбро, визионерско и колаборативно лидерство“ закотвено во мултилатерализам, порача и генералниот секретар на ООН, Антонио Гутереш, за време на меѓународна дискусија фокусирана на климатските промени. Генералниот секретар повика на мултилатерална соработка и направи паралела на поврзаноста на двете закани, објаснувајќи дека „стакленичките гасови се како коронавирус, не познаваат граници²⁷“.

Според Обединетите нации, пандемијата на ковид-19 би требало да биде искористена за создавање на подобар свет.

Научниците долго свонеа на алармот за климатските промени и за нивните неизбежни влијанија врз нашата иднина. Од огромното мнозинство научници климатолози, дури 97% се согласуваат дека луѓето предизвикуваат климатски промени, а податоците експлицитно ги поткрепуваат нивните верувања. „Науката е јасна. Науката е недвосмислена. Политиката го отежнува одговорот на науката“, вели експертот за клима и вода, д-р Питер Глејк²⁸.

Експертите велат дека во многу случаи, климатските решенија се всушност и пандемски решенија. Државите низ целиот свет треба да преземат активности за климата, за да се спречи следната пандемија. На пример, спречувањето на уништувањето на шумите – што се смета за основна причина за климатските промени – може да помогне во намалувањето на загубата на биолошката разновидност, како и во бавните миграции на животните кои можат да го зголемат ризикот од ширење на заразни болести.

Преиспитување на земјоделските практики, вклучително и оние што се потпираат на одгледување десетици милиони животни на мал простор, може да влијае да се спречи пренесувањето на болестите меѓу животните, да се прелее на човечката популација.

Понатаму, намалувањето на загадувањето на воздухот предизвикано од горење фосилни горива како јаглен, нафта и природен гас, помагаат и во одржување на

27 United Nations 2020. Parallel threats of COVID-19, climate change, require 'brave, visionary and collaborative leadership': UN chief. Достапно на: <https://news.un.org/feed/view/en/ story/2020/04/1062752>

28 Lassman, Angie. 2020. What the US' Response to Coronavirus Can Teach Us About Climate Change, NBC Miami 27 April 2020. Достапно на: <https://www.nbcmiami.com/ news/local/what-the-us-response-to-coronavirus-can-teach-us-about-climatechange/ 2225641/>

здравјето на белите дробови, што може да нè заштити од респираторни инфекции како што е коронавирусот.

За борба против климатските промени, државите треба драстично да ги намалат емисиите на стакленички гасови.

Исто така, потребно е државите во своите политички планови да овозможат производство на електрична енергија од ниско јаглеродни извори на енергија, како што се ветерот и сонцето, со што ќе се намалат штетните загадувачи на воздухот како азотните оксиди, сулфур диоксидот и јаглеродниот диоксид, кои доведуваат до заболувања кај луѓето.

Имајќи го предвид искуството од минатото, светот може да направи многу паметни инвестиции за да избегне ново избувнување на пандемии, пред сè преку помагање на сиромашните земји во нивните напори да се откажат од употребата на јаглен, нафта и гас и да градат ветерници, да поставуваат соларни панели, да употребуваат геотермална енергија и хидроенергија.

Исто така, политичките водства во светот можат да ги поддржат јавното здравство и науката и можат да обезбедат повеќе финансии за потребните истражувања, за рана реакција на епидемии и доволни количини материјали за тестирање.

Парискиот договор овозможи широка иницијативност и доведе до големи глобални движења, овозможи вклученост на владините и невладините организации.

Сеопфатноста во иницијативата е карактеристика и на борбата со пандемијата на ковид-19, каде што сите се повикани да се вклучат со личен пример во однос на почитување на мерките и спречување на ширење на заразата.

„Поминуваме низ мрачни денови, но надежта сè уште постои. Пред нас накратко е отворен необичниот прозорец на можности да создадеме подобар свет за нас. Да ја искористиме борбата против пандемијата за создавање на свет кој би можел да биде побезбеден, поздрав и посеопфатен за сите нас“, порача генералниот секретар на ОН, Гутереш²⁹.

Климатската вонредна состојба, исто како и пандемијата на ковид-19, не ги почитува националните граници на државите. Затоа, знаејќи дека заканата од климатските промени и заканата од пандемијата не се завршени, Обединетите нации и понатаму се исправени пред предизвиците и размислуваат за идни планови за поздрава планета и општество „кое никого не остава зад себе“. Континуирано се преземаат активности низ системот на Обединетите нации за да се обезбеди поздрава и поотпорна иднина.

²⁹ United Nation 2020. Climate Change and COVID-19: UN urges nations to 'recover better'. Достапно на: <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-urges-countries-%E2%80%98build-back-better%E2%80%99>

Процесот на заздравување од пандемијата на корона вирусот нуди шанса да се промени курсот и да се човештвото стави на пат кој не е во судир со природата, при што Обединетите нации повикуваат на „поголеми напори од сите актери за заштита на биодиверзитетот и на засилени климатски активности³⁰“. Секоја држава ќе мора да определи свои т.н. национални придонеси за намалување на климатските промени³¹, како придонес кон светските напори. Но, овој пат ниту една држава не може да го изоди сама, за успех е потребна мултилатерална соработка во која меѓународната заедница здружено се бори со климатските промени и со пандемијата.

Заклучоци

Ковид-19 и климатските промени предизвикуваат глобално нарушување што ги надминува границите и ги загрозува животите на милиони луѓе. Тие претставуваат мултипликатори на ризик со тоа што ги влошуваат нееднаквостите, несразмерно влијаат на најранливите, секој на свој начин³². Ковид-19 и климатските промени претставуваат здравствени закани од глобални размери.

Светската здравствена организација проценува дека меѓу 2030 и 2050 година, климатските промени ќе предизвикаат приближно 250 000 дополнителни смртни случаи годишно од неисхранетост, маларија и од топлински стрес³³. Исто така, климатските промени и загубата на биолошката разновидност го зголемуваат ризикот од идни пандемии со загрозување на крвкоста на екосистемите во светот³⁴.

Се смета дека климатските промени се потешко совладливи од пандемијата на ковид-19. Постпандемичниот свет во привидна нормалност се очекува да обезбеди ефективни вакцини, можеби соодветна терапија и протоколи за третман. Сепак, стабилизацијата на климата бара потрајни трансформации кои треба да се спроведат долго пред климатските промени да достигнат катастрофални димензии.

Постои голема разлика во поглед на перцепциите поврзани со ковид-19 и со климатските промени, што упатува и на различни реакции од засегнатите актери.

30 COVID-19 recovery offers 'chance to change course', Guterres tells One Planet Summit. Достапно на: <https://news.un.org/en/story/2021/01/1081772>.

31 Види повеќе кај: NDCs – a key tool for international climate change mitigation. Достапно на: <https://www.international-climate-initiative.com/en/ndcs>.

32 Stojanovska-Stefanova A., Runcheva-Tasev H., (2021), "The impact of the coronavirus crisis on climate action: Lessons learned for the governments", In: Proceedings from Annual International Conference "Political Consequences of the Pandemic", organized by The Serbian Political Science Association (SPSA), University of Belgrade, Faculty of Political Science-Belgrade, Serbia, 26-27 September, 2020, ISBN 978-86-6425-081-8.

33 UNHCR, In: COVID-19, Displacement and Climate Change. Достапно на: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNHCR%20COVID-19%20Displacement%20and%20Climate%20Change%20Fact%20Sheet%20-%20June%202020.pdf>

34 Ibidem.

Заканата од климатски промени е невидлива, постепено се развива и не се чувствува подеднакво во просторот и времето на глобално ниво. Парадоксот на Гиденс за климатски промени го утврдува тоа, без оглед колку се големи опасностите со климатските промени, нивниот недостаток на непосредна видливост во секојдневниот свет значи дека луѓето нема да дејствуваат за да се справат со нив; до моментот кога опасностите ќе бидат видливи веднаш, а тогаш ќе биде доцна за какви било дејства од страна на луѓето да бидат ефикасни³⁵. За разлика од климатските промени, штетата предизвикана од ковид-19 е блиску до секој поединец, а загубата на човечки животи создава чувство на ургентност. Пандемијата создаде глобална криза во јавното здравство, која е видлива опасност што го условува нашиот опстанок на краток рок. Штетата станува сè поголема доколку одговорот доцни или се одложува, а таа е видлива во загуба на огромен број човечки животи.

Ваквата видлива закана доведува и до предност на справувањето со пандемијата на ковид-19 на глобалната политичка агенда. Климатските промени се долгорочен проблем со кој се справува човештвото, и за кој е неопходен интергенерациски и мултидимензионален пристап од широк круг на засегнати страни, за разлика од пандемијата на ковид-19 која се очекува да биде генерациска битка на краток рок.

Библиографија:

1. Bloomberg, In: "Air Clears in Rome, Paris, and Madrid as Millions Stay Home", Достапно на: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-27/coronavirus-lockdown-skies-clear-in-rome-paris-and-madrid?sref=HJFr5loq>.
2. Bloomberg, In: "World's Dirtiest Air Gets Cleaner After India's Lockdown", Достапно на: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-07/world-s-dirtiest-air-gets-cleaner-after-india-s-lockdown?sref=HJFr5loq>
3. Climate and Covid-19: converging crisis. Published Online December 2, 2020. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32579-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32579-4) For the 2020 *Lancet* Countdown on Health and Climate Change report.
4. COVID-19 recovery offers 'chance to change course', Guterres tells One Planet Summit. Достапно на: <https://news.un.org/en/story/2021/01/1081772>.
5. Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560.
6. Funke, Franziska. Klenert, David. "Climate change after COVID-19: Harder to defeat politically, easier to tackle economically" 17 August 2020. Достапно на: <https://voxeu.org/article/climate-change-after-covid-19>.

³⁵ Giddens, A. *The Politics of Climate Change*; Polity Press: Cambridge, UK, 2009.

7. Giddens, A. *The Politics of Climate Change*; Polity Press: Cambridge, UK, 2009.
8. Giuzio, M. et al., "Climate change and financial stability", *Financial Stability Review* May 2019, Достапно на: https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/fsr/special/html/ecb.fsrart201905_1~47cf778cc1.en.html#toc1
9. Global Carbon Project (2020), Достапно на: <http://www.globalcarbonatlas.org/en/content/welcome-carbon-atlas>.
10. IMF World economic outlook update, January 2021: Policy Supports and Vaccines Expected to Lift Activity. Достапно на: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update>.
11. Klenert, David, Franziska Funke, Linus Mattauch, and Brian O'Callaghan. "Five lessons from COVID-19 for advancing climate change mitigation." *Environmental and Resource Economics* 76, no. 4 (2020): 751-778.
12. Lassman, Angie. 2020. What the US' Response to Coronavirus Can Teach Us About Climate Change, NBC Miami 27 April 2020. Достапно на: <https://www.nbcmiami.com/news/local/what-the-us-response-to-coronavirus-can-teach-us-about-climatechange/2225641/>
13. NASA Global Climate Change, Vital Signs of the Planet. Достапно на: <https://climate.nasa.gov/solutions/resources/>
14. Nassi-Pires, L.; Carvalho, L.; Rawet, E. *Multidimensional inequality and COVID-19 in Brazil*; Policy Brief No. 153; Levy Economics Institute of Bard College Public: Annandale-On-Hudson, NY, USA, 2020.
15. NDCs – a key tool for international climate change mitigation. Достапно на: <https://www.international-climate-initiative.com/en/ndcs>.
16. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): COVID-19 and the low-carbon transition: Impacts and possible policy responses, 26 June 2020. Достапно на: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-low-carbon-transition-impacts-and-possible-policy-responses-749738fc/#section-d1e32>
17. Paris Agreement, United Nations, 2015. Достапно на: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
18. Rice, W.L.; Mateer, T.J.; Reigner, N.; Newman, P.; Lawhon, B.; Ta, B.D. Changes in recreational behaviours of outdoor enthusiasts during the COVID-19 pandemic: Analysis across urban and rural communities. *J. Urban Ecol.* 2020, 6, juaa020
19. Stojanovska-Stefanova A., Runcheva-Tasev H., "The impact of the coronavirus crisis on climate action: Lessons learned for the governments", In: Proceedings from Annual International Conference "Political Consequences of the Pandemic", organized by The Serbian Political Science Association (SPSA), University of Belgrade, Faculty of Political Science-Belgrade, Serbia, 26-27 September, 2020, (2021), ISBN 978-86-6425-081-8.
20. Stojanovska-Stefanova, Aneta and Vckova, Nadica. International Strategy for Climate Change And The Countries Commitment For Developing Policies. In: *International Scientific Conference: Crisis Management: Challenges and Perspective*, 18 Nov 2015, Skopje, Macedonia, (2016).

21. United Nations 2020. Climate Change and COVID-19: UN urges nations to 'recover better. Достапно на: <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-urges-countries-%2%80%98build-back-better%E2%80%99>
22. United Nations 2020. Parallel threats of COVID-19, climate change, require 'brave, visionary and collaborative leadership': UN chief. Достапно на: <https://news.un.org/feed/view/en/story/2020/04/1062752>
23. UN News 'Green recovery' from COVID-19 can slow climate change: UN environment report. Достапно на: <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079602>.
24. UNHCR, In: COVID-19, Displacement and Climate Change. Достапно на : <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNHCR%20COVID-19%20Displacement%20and%20Climate%20Change%20Fact%20Sheet%20-%20June%202020.pdf>
25. Watts, N., Amann, M., Arnell, N., Ayeb-Karlsson, S., Beagley, J., Belesova, K., Boykoff, M., Byass, P., Cai, W., Campbell-Lendrum, D. and Capstick, S., 2020. The 2020 report of The Lancet Countdown on health and climate change: responding to converging crises. *The Lancet*. 2020. Достапно на: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2932290-X>
26. Winston, A. Is the COVID-19 Outbreak a Black Swan or the New Normal? MIT Sloan Management Review, 16 March 2020. Достапно на: <https://sloanreview.mit.edu/article/is-the-covid-19-outbreak-a-black-swan-or-the-new-normal/>

